

zoruhodného dľa Teodora Zawackého *Catalogus ducum atque regum polonorum* (Kraków 1609). Ve studii, ktorou mínil jako úvod k této skvostné edici provázené původními dřevoryty, ukazuje J. Malicki na důležitost tohoto dľa, které jinak svým tématem není na tehdejší dobu nijak neobvyklé (např. *Vitae Regum Polonorum elegiaco carmino descriptae* nebo *Regum Polonorum imagines*, 1594, soubory Bartosze Paprockého aj.): tou je didaktičnost až exemplárnost textu. V tomto smyslu je toto nové polské vydání latinského textu z počátku 17. století v nových evropských souvislostech nanejvýš aktuální. Latinský text s dřevoryty je následován nápaditým polským překladem portrétů jednotlivých panovníků. Jako celek působí knížka skromně, nevtravě, ale její obsah je při vši tlumenosti transcendingující až brizantní.

Vydání další knihy Jan Malicki zase organizoval jako ředitel velké zemské knihovny. Kazimierz Kutz, spisovatel a polský senátor, je snad jedním z nejznámějších polských režisérů: anketa *Gazety Wyborzej* ho určila jako žijícího slezského kulturního činitele číslo jedna. Přítomná bibliografie vychází k jeho 75. narozeninám a uvádí ji Kutzův vděčný vložený list. Obepíná jeho díla let 1955-2003 a jsou mezi nimi položky vskutku výstavní, jako jsou filmové scénáře a jejich cizojazyčné překlady, ale i svěží novinové glosy o hereckých osobnostech (Cybulski), časopisecké články, ale i ohlasy a pojednání o Kutzovi.

Zdálá by se, že tyto dvě knížky spojuje jen místo a doba vydání (srpen 2004) a vydavatel, ale je zde i něco hlubšího: v obou případech jde vlastně o dokumentární edice spojené s hodnotami národní kultury – v Polsku včera i dnes věc velmi typická a podstatná.

Ivo Pospíšil

Aktuální Berďajev

Berďajev, N. A.: Ríša ducha a ríša cisárova. Kalligram 2003.

Meno ruského náboženského filozofa Nikolaja Alexandroviča Berďajeva (1874-1948), ktorý vo svojom myšlienkovom vývine prešiel od Marxa až k náboženskej filozofii, sa dostáva k čitateľom prostredníctvom knižky *Ríša Ducha a ríša Cisárova*.

Nikolaj Berďajev patrí k významným osobnostiam ruskej kultúry, ktorá sa formovala v čase nábožensko-filozofickej renesancie. Spolu s D. Merežkovským, S. Bulgakovom, P. Florenským a ďalšími vytváral priestor pre zrod ruskej idealistickej filozofie. Berďajevove filozofické názory sa uberali cestou presvedčenia o tom, že ruský človek (a nielen on) sa oslobodí od vonkajšieho útlaku iba vtedy, ak sa oslobodí od vnútorného otroctva. Práve v tomto momente videl zrod novej duše ruskej inteligencie. Bol pravoslávny veriacim, odsudzoval ateizmus, varoval pred ním, pred klaňaním sebe samému. Vyjadroval nádej, že ruský národ síce padol (mal na mysli rok 1917 a víťazstvo boľševikov), ale napriek tomu sú v ňom ukryté veľké možnosti. Cestu k znovuzrodeniu videl v pokání, v uvedomení si vlastných hriechov. Nové, rodia sa Rusko vnímal ako veľkú hádanku. Taká je krátka charakteristika Berďajevovho životného a filozofického postoja.

Prekladateľ Ján Komorovský, ktorý je zároveň aj autorom úvodu a doslovu, veľmi aktuálne sformuloval podstatu nosných myšlienok práce napísanej v prvej polovici 20. storočia: „Žijeme v dobe, keď ľudia nemajú radi pravdu a nehládajú ju. Pravdu čoraz viac na-

hrádza prospech a záujem, vôľa k moci. <...> Zlo sa ospravedľňuje v mene dobra. <...> Dejiny vždy rady ospravedľňovali zlo pre svoje vyššie ciele“ (s.9).

Kniha pozostáva z 11 kapitol. Je zameraná na postavenie človeka vo vzťahu k Bohu, kozmu, spoločnosti a k cisárovi. Autor v nej sústreďuje pozornosť na univerzálnu a večnú tému venujúcu sa hierarchii hodnôt. Analyzuje protirečenia slobody, píše o komunotárnosti, kolektivismu a sobornosti, neobchádza ani protirečenia marxizmu, dotýka sa ho aj jednota ľudstva a problém nacionalizmu. Predposlednú kapitolu tvoria myšlienky o večnom a novom v človeku. Spis uzatvára tragédiou ľudskej existencie a názormi na utópiu.

Berďajev patril k pravoslávny filozofom, a tak v jeho úvahách má silnú pozíciu Boh ako zmysel a jediná pravda sveta. V živote človeka akcentuje duchovný princíp na ceste k cieľu, ktorý je dôkazom jestvovania Boha. Tvrdí, že „Svet bez Boha je neprekonaateľné protirečenie konečného a nekonečného, nemá zmysel a je náhodný“ (s. 28). Hoci nepochybuje o jestvovaní vyššej moci, neobchádza ani nástojčivo sa predierajúcu mysl'ou človeka otázku – ako vysvetliť moc zla v súčasnom svete? Sám hľadá „dobrého Boha“ v zle, v more, cholere, mukách, v hrôze vojen, revolúciách a kontrarevolúciách. Berďajev ako veriaci nenachádza odpoveď. Ostáva mu len konštatovať, že „moc zla zostáva nevy-svetlená“, uvedomujúc si, že v tomto pozemskom jestvovaní často najviac trpia najlepší, nie najhorší. Opiera sa v svojich záveroch o významného filozofa S. Kierkegaarda, ktorý vyslovil názor, že Boh zostáva vo svete inkognito.

Kapitola Človek a kozmos je uznaním samého autora, že človek je prírodnou bytosťou, a teda závisí od kolobehu života kozmu. Nemôže ho neakceptovať, ale napriek tomu sa neodkláňa od zdôrazňovania princípu duchovnosti. Berďajev už v prvých desaťročiach 20. storočia nastoľuje naliehavú otázku, čo sa stane s ľudstvom, ak technika, ktorú človek vytvoril a vytvára, zničí jeho prirodzené prostredie – zem, vegetáciu a faunu. Nezostáva však len na jednostranných pozíciách. Uvedomuje si, že aj romantické negovanie techniky je bezmocné a v konečnom dôsledku reakčné. Berďajev v tejto kapitole nastoľuje aj – azda nezničiteľný – problém etatizmu, keď píše: „Štát je všemohúci, je čoraz totalitárnejší, a nielen v totalitných režimoch, nechce uznávať ohraničenia svojej moci a na človeka pozerá len ako na svoj prostriedok a nástroj.“ (Aké aktuálne aj dnes, po toľkých desaťročiach!)

Berďajev varuje pred príliš veľkou aktivitou človeka v tomto uponáňanom svete, pred aktivitou, ktorá ho paradoxne robí pasívnym. Prichádza k záveru, že masy, ktoré stratili náboženskú vieru, sa dostávajú do hlbokkej krízy – nastupuje kríza človeka a kríza civilizácie.

V kapitole Človek a spoločnosť vychádza Berďajev z bipolárnosti v človeku: charakterizuje ho ako bytosť slobodnú i otrockú, so sklonom k obeti i láske aj k egoizmu, „je v ňom vznešené i nízke...“ Sám, vychádzajúc z podmienok ruskej spoločnosti tých rokov, varuje pred lžou každého monizmu, ktorý sa môže stať podhubím pre tyranu ničiacu jednotlivca i celé národy. Východisko nachádza vo vytvorení komunotárnej spoločnosti, ktorá by zabezpečovala poriadok a spravodlivosť pre každého. Keďže Berďajev patril k ruským vzdelancom, nesmierny význam v živote človeka dával kultúre. Varoval pred proletárskou psychológiou a proletárskou kultúrou, znamenajúcou, podľa neho, len ztročenie človeka. Naopak, vyzdvihoval všeľudskosť ako základný a dominantný atribút kultúry, ktorá len v takomto duchu môže slúžiť jednotlivcovi a spoločnosti .

Človek a cisár je kapitolou o jednoznačnom postoji Berďajeva k monizmu. Rezolútne ho odmieta a upozorňuje na to, že má vždy tyranskú tendenciu, či už ide o náboženský

alebo protináboženský monizmus. Berďajev píše o nebezpečnosti mýtov, bez ktorých nie je možné ovládať ľudskú masu. Sám uznáva len jeden mýtus – „spojený s veľkou realitou, mýtus o človeku, o jeho slobode, jeho tvorivej energii, jeho tvorivej sile, jeho božskej podstate a jeho komunitárnom zväzku s inými ľuďmi a blížnymi“ (s.60). V tomto smere bol veľmi blízko Gorkému, ktorý svojou tvorbou vyzdvihoval človeka a akcentoval v ňom zmysel pre dobro a spravodlivosť. Okrem toho, Berďajev nie je sám, kto sa dostal vo svojich úvahách k začarovanému kruhu moci, poukazujúc na to, že „revolúcia požiera svoje deti“. O niekoľko desaťročí neskôr sa v emigrantskej vlne ruskej literatúry objavilo meno Eduarda Radzinského, píšuceho tiež o bumerangovom efekte revolúcií a každého zla nasmerovaného k človeku či k spoločnosti.

Keby čitateľ nevedel, kedy kniha, ktorú má práve v rukách vznikla, zaiste by si myslal, že číta štúdiu súčasného autora. Berďajev, súc poučený vlastnou empiriou, totiž priam nadčasovo a vizionársky uvažuje o živote človeka: „Život ľudských spoločností prebieha v znamení nadvlády ekonomiky, techniky a falošnej politiky. Hierarchia hodnôt určuje prospech, pri úplnej ľahostajnosti k pravde. Duchovná kultúra je potlačená. <...> Ciele ľudského života sa zatemnili“ (s.62). Berďajev odsudzuje zlo, ktoré sa vždy prikrýva dobrom, vždy, ako píše, kradne z dobra. Pýta sa – slovami Dostojevského –, či možno rajskej blaženej svet vybudovať na slzičke jedného nevinné utýraného dieťaťa. V hierarchii hodnôt Berďajeva má sloboda neodškriepiteľne silnú pozíciu. Tak je to aj u každej tvorivej bytosti, u každého tvorcu, ktorý je slobodný – nestrpí donucovanie. Prirodzene, opäť vychádzajúc z časopriestoru, v ktorom sa filozof ocitol a v ktorom žil a tvoril, si Berďajev uvedomoval, že donucovací zákon možno považovať za protiklad slobody a že ak ho začne jednotlivec či skupina v spoločnosti aplikovať, dochádza k negácii slobody, tvorivosti, spravodlivosti a všetkých atribútov normálne fungujúceho života.

V kapitole Protirečenia slobody sa venuje otázke vnútornej slobody. Zdôrazňuje, že človek môže byť otrokom nielen vonkajšieho sveta, ale aj seba samého, svojej nižšej prirodzenosti. Z tejto pozície sa Berďajev opäť dostáva k duchovnému princípu, ktorý je predpokladom slobody. „Sloboda je v podstate aristokratická, nie demokratická. S trpkosťou treba uznať, že sloboda myslenia je drahá len ľuďom, ktorí majú tvorivé myslenie. Veľmi málo ju potrebujú tí, čo si necenia myslenie.“ Berďajev veril, že po období pohrúženia do materiálnej stránky života sa začne obdobie, v ktorom bude dominovať duchovnosť. Veril, že ríša ducha zvíťazí nad ríšou cisárovou.

O komunitárnosti, kolektívizmu a sobornosti sa dozvedáme zo VII. kapitoly, ktorá sa usiluje o jasnú charakteristiku týchto troch substantív. Komunitárnosť je podľa Berďajeva duchovná vlastnosť ľudí, komunikácia a bratstvo vo vzťahoch ľudí. Kolektívizmus charakterizuje ako nástroj vlády a za ním sa skrýva vôľa k moci. Sobornosť v podaní tohto filozofa znamená vysokú kvalitatívnu vedomia. Berďajev sa bál kolektívizmu – vnímal ho ako „jednopánovosť“ nepretvárajúcu tento svet na Kráľovstvo Božie, ale na priestor bez Boha. Týmto sa filozof dostáva k protirečeniam marxizmu. O marxizme píše ako o doktríne, ktorá sa už prekonala a stratila na svojej teoretickej a poznávacej hodnote.

V kapitole Protirečenia marxizmu podrobuje prísnej kritike marxistickú doktrínu, ktorú označuje za demagogický nástroj propagandy a agitácie. Presne pomenúva črty marxizmu charakteristické pre náboženstvo. Marxizmus, ktorý tak intenzívne vyzdvihoval slobodu, ju prakticky negoval. V bývalom Sovietskom Rusku sa človek potláčal v mene človeka. Berďajev však nevystupuje vo vzťahu k marxizmu ako kritik, ktorý by nebol schopný vidieť aj pozitíva kritizovaného javu. Uznával, že v marxizme bola čiastočná pravda.

Uznával aj nevyhnutnosť sociálnej revolúcie vo svete. Želal si len, aby bola čo najmenej násilná a krutá. Ako človek veriaci sa obával negatívneho vplyvu marxizmu na ríšu Ducha.

O jednote ľudstva a o probléme nacionalizmu hovorí Berďajev v predposlednej kapitole. Nastoľuje v nej nepochybne citlivú otázku nacionalizmu, ktorý označuje za zjavnú chybu marxizmu. Oproti tomuto javu stavia pojem nacionálnosti. Píše o ňom ako o pozitívnej hodnote obohacujúcej život ľudstva.

Berďajeva ako filozofa zaujímala otázka večného a nového človeka. V tomto hľadaní sa prejavil ako realista – bez akýchkoľvek zbytočných a neplodných vízií. Neveril, že revolúcie môžu priniesť radikálnu zmenu v myslení ľudí. Zastával názor, že „Nový človek je skutočne novým človekom, je realizáciou večného človeka, ktorý v sebe nosí obraz a podobu Boži.“ (s.124). Kapitulu uzatvára tvrdením, že ríšu Ducha nemožno podriaadiť ríši Cisárovej. Také bolo jeho presvedčenie.

Záver knihy je venovaný tragédii ľudskej existencie a problému utópie. Berďajev konštatuje, že celá tragika života pochádza z konfliktu konečna a nekonečna, časnosti a večnosti, z nezhody medzi človekom ako duchovnou bytosťou a človekom ako prírodnou bytosťou, žijúcou v prírodnom svete. Vyriešenie tragického pocitu v ľuďoch je, podľa Berďajeva, možné len kresťanskou vierou vo vzkriesenie. Sám verí vo víťazstvo ríše Ducha nad ríšou Cisárovou.

Útla knižka Nikolaja Alexandroviča Berďajeva poskytuje veľa tém na zamyslenie, hľadá odpovede na otázky, ktoré sa týkajú každého z nás. Je kontinuitou s jeho staršou prácou *Duch a realita* z roku 1937. Odvtedy vyšla vo francúzštine, nemčine, španielčine, japončine a iných jazykoch. Súčasnosť z pohľadu napísaného nie je ničím novým – zdá sa, že platí a zrejme bude platiť ono známe: nihil novi sub sole.

Berďajevov spis *Ríša Ducha a Ríša Cisárova* vyšla posmrtno v roku 1949. K nášmu čitateľovi sa dostáva vďaka vydavateľstvu Kalligram, ktoré ju ponúklo v roku 2003 a zaiste si aktuálnosťou nosných myšlienok nájde medzi čitateľskou verejnosťou svojich priaznivcov.

Marta Kováčová

Nachlik, J.: Dol'ja, los, sud'ba. Ševčenko i polski ta rosijski romantiki. Lviv: NAN Ukrajiny. Lvivskij viddilenija Institutu literaturi im. T. H. Ševčenka 2005. 568 s. Serija Literaturoznavčij studijj. Vyp. 8.

Trojazyčné pomenovanie osudu, ktorý je ako javová axioma a typologický znak exponovaný v názve ševčenkovej monografie, sprevádza nielen pracovné sebavedomie a istota bádateľskej výnimočnosti jej autora, ale s osudom sa spája aj viacero inštrukcií pre toho, kto sa s textom dostane pracovne do kontaktu. Azda i preto bude vhodné sa k inštrukciám v role návodu a upozornenia vrátiť v horizontálne vedenej reflexii komparatívne organizovanej práce Jevhena Nachlika o „slovanskom“ romantizme v troch národných spoločenstvách, ich kultúrach, mini determinovaných národných literatúrach, ale predovšetkým v autentických autorských dielňach.

Do expozície naznačovania postupov, aké kombinuje Jevhen Nachlik vo svojej rozsiahlej práci, ukotvenej v literárnohistorickom a komparatívnom priestore ukrajinskej, ruskej a